

УДК 37.091.3.016:811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2025.5.26>**Ніна ГОЛУБ**

доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу навчання української мови та літератури, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вул. Січових Стрільців, 52 Д, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0000-0002-3736-9296

Олена ГОРОШКІНА

доктор педагогічних наук, професор, завідувачка відділу навчання української мови та літератури, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вул. Січових Стрільців, 52 Д, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0000-0002-0378-888X

Бібліографічний опис статті: Голуб, Н., Горошкіна, О. (2025). Підручник української мови як засіб розвитку критичного мислення учнів 7–9 класів. *Acta Paedagogica Volynienses*, 5, 188–196, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2025.5.26>

ПІДРУЧНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ 7–9 КЛАСІВ

У статті розглянуто проблему розвитку критичного мислення на уроках української мови засобами підручника. Акцентовано, що українська мова як навчальний предмет має значний потенціал для розвитку критичного мислення учнів, насамперед через роботу з текстами, що порушують актуальні життєві проблеми. Аналізуючи мовні явища, інтерпретуючи ті чи ті висловлення, порівнюючи стилістичні засоби, виявляючи проблему (мовну, мовленнєву чи життєву) в тексті, учні навчаються міркувати, висловлювати припущення, продукувати ідеї розв'язання проблеми, обґрунтовувати й оцінювати власну думку.

У розвідці зазначено, що науковці і практики намагаються розв'язати проблему розвитку критичного мислення в контексті компетентнісного підходу, спрямованого на підготовку учнів до життя в умовах динамічних змін інформаційного суспільства. Компетентнісний підхід спрямовує уроки української мови водночас на засвоєння мовної і мовленнєвої теорії та на розвиток глибокого й системного мислення і мовлення. Обґрунтовано необхідність виокремлення розділу «Інформація» в модельній навчальній програмі, що сприяє не тільки інтелектуальному розвитку учнів, а й формуванню інформаційної гігієни – здатності усвідомлено сприймати й застосовувати інформацію. Подано теми, запропоновані в межах розділу «Інформація» для вивчення на уроках української мови в 7-9 класах, а також зразки вправ. Наголошено, що виокремлення змістового напрямку розвитку критичного мислення учнів на уроках української мови – це надання вчителям ефективного інструменту для формування самостійної, відповідальної особистості, готової до викликів цифрового суспільства, яка шукає, аналізує, критично оцінює інформацію. Крім того, введення соціально значущих відомостей підвищує мотивацію учнів до навчання, формує в них самостійність, здатність до рефлексії.

Ключові слова: підручник української мови, робота з текстами, критичне мислення, учні 7–9 класів, уроки української мови.

Nina HOLUB

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Department of Teaching Ukrainian Language and Literature, Institute of Pedagogy of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Sichovykh Striltsiv str., 52D, Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0000-0002-3736-9296

Olena GOROSHKINA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian Language and Literature, Institute of Pedagogy of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Sichovykh Striltsiv str., 52D, Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0000-0002-0378-888X

To cite this article: Holub, N., Goroshkina, O. (2025). Pidruchnyk ukrainskoi movy yak zasib rozvytku krytychnoho myslennia uchniv 7–9 klasiv [Ukrainian language textbook as a means of developing critical thinking in students of grades 7–9]. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 5, 188–196, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2025.5.26>

UKRAINIAN LANGUAGE TEXTBOOK AS A MEANS OF DEVELOPING CRITICAL THINKING IN STUDENTS OF GRADES 7–9

The article considers the problem of developing critical thinking in Ukrainian language lessons using textbooks. It is emphasised that the Ukrainian language as a subject has significant potential for developing students' critical thinking, primarily through work with texts that raise current life problems. Analysing linguistic phenomena, interpreting certain statements, comparing stylistic devices, identifying a problem (linguistic, speech or life) in the text, students learn to reason, express assumptions, produce ideas for solving the problem, justify and evaluate their own opinion.

The research indicates that scientists and practitioners are trying to solve the problem of developing critical thinking in the context of a competency-based approach aimed at preparing students for life in the conditions of dynamic changes in the information society. The competency-based approach directs Ukrainian language lessons simultaneously to the mastery of language and speech theory and to the development of deep and systematic thinking and speech. The need to separate the section "Information" in the model curriculum is substantiated, which contributes not only to the intellectual development of students, but also to the formation of information hygiene – the ability to consciously perceive and apply information. The topics proposed within the "Information" section for study in Ukrainian language lessons in grades 7–9 are presented, as well as sample exercises. It is emphasised that the separation of the content direction of the development of students' critical thinking in Ukrainian language lessons provides teachers with an effective tool for the formation of an independent, responsible personality, ready for the challenges of a digital society, who searches, analyses, and critically evaluates information. In addition, the introduction of socially significant information increases students' motivation to learn, forms their independence, and enhances their ability to reflect.

Key words: Ukrainian language textbook, working with texts, critical thinking, students in grades 7–9, Ukrainian language lessons.

Постановка наукової проблеми. Пріоритетним завданням сучасної української освіти є формування особистості, здатної до свідомого вибору, відповідального прийняття рішень, осмисленої взаємодії із соціальним і культурним середовищем. У цьому контексті все більшої ваги набуває розвиток критичного мислення учнів як одного з наскрізних умінь, необхідних для успішної реалізації в умовах швидкозмінного світу. Особливо актуальним це завдання є для учнів 7-9 класів, які перебувають на етапі активного інтелектуального та світоглядного становлення. З огляду на це розвиток критичного мислення здобувачів освіти має стати органічним складником мовної під-

готовки, що зумовлює введення відповідних вправ і завдань до змісту підручника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади розвитку критичного мислення розроблено в наукових розвідках зарубіжних та українських дослідників (Альберт Х., Андерсон Д., Брунер Дж., Гласер Е., Дьюї Д., Елліс А., Кластер Д., Кремень В., Моляко В., Плаус С., Полонська Т., Пометун О., Починкова М., Стіл Дж., Терно С., Тягло О., Фоллмер Г., Халперн Д., Харченко Н., Хейбер Дж. та ін.).

Необхідність підготовки здобувачів освіти до соціальних викликів спрямовує уроки української мови водночас на засвоєння питань

мовної і мовленнєвої теорії й на розвиток глибокого та системного мислення і мовлення. Ідея розвитку критичного мислення докладно описана в працях із методики навчання історії (Гупан Н., Пилипчатіна Л., Пометун О. та ін.), української літератури (Куцевол О., Скоморовська Н. та ін.). В українській лінгводидактиці є праці, що порушують окремі аспекти проблеми (Крайня М., Цінько С. та ін.).

Мета статті: обґрунтувати можливості розвитку критичного мислення учнів 7–9 класів засобами шкільного підручника української мови, охарактеризувати типи завдань і методичні прийоми, що сприяють розвиткові критичного мислення, а також виявити дидактичний потенціал підручника як інструмента розвитку ключових компетентностей і наскрізних умінь здобувачів освіти; схарактеризувати види завдань і вправ підручників, спрямованих на розвиток в учнів критичного мислення; визначити методичні умови ефективного використання підручника як інструменту розвитку критичного мислення.

Методи. У дослідженні використано такі методи: теоретичний аналіз наукової літератури з порушеної проблеми, що уможливив уточнення основних понять дослідження; систематизація й узагальнення навчально-методичних ідей з проблеми розвитку критичного мислення в закладах загальної середньої освіти; узагальнення педагогічного досвіду вчителів-предметників, що сприяли виокремленню й обґрунтуванню методів і прийомів розвитку критичного мислення; структурно-функційний, контент-аналіз чинних підручників української мови для 7-9 класів; проектування змісту навчання підручників української мови; педагогічний експеримент; інтерпретування результатів дослідницької роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що вивчення й уточнення поняттєво-термінологічної бази дослідження є провідним складником осмислення будь-якої наукової проблеми, оскільки термінологічна точність дає змогу чіткіше визначити алгоритм дослідницького пошуку, забезпечити повноту викладу. Базовим поняттям нашого дослідження є критичне мислення. За «Енциклопедією освіти» (Моляко, Гулько, 2021, с. 499), критичне мислення – це «різновид творчого мислення, яке спрямоване на розв’язання нового завдання».

О. Тягло пропонує таке тлумачення: «Критичне мислення – це не тільки загальна настанова на систематичну рефлексію з метою виявлення й усунення в міркуваннях можливих помилок та хиб». Автор зазначає, що критичне мислення може бути представлене у вигляді точного алгоритму з послідовністю добре узгоджених інтелектуальних дій, майстерне виконання яких дасть змогу досягнути зазначеної вище мети (Тягло, 2008, с. 2).

О. Пометун розглядає критичне мислення як «окремий тип мислення, який характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю та рефлексійністю і передбачає у процесі навчання розвиток таких здатностей людини: визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, обирати спосіб розв’язання проблеми чи власну позицію щодо неї й обґрунтовувати свої погляди, робити свідомий вибір і діяти» (Пометун, 2018, с. 94).

Н. Харченко під критичним мисленням розуміє «особливий вид розумової діяльності, характерними ознаками якого є вироблення стратегій ухвалення рішень у розв’язанні завдань, проблемних ситуацій на основі здобуття й опрацювання інформації; здійснення рефлексійних дій (аналітичних, контролювальних, оцінних) щодо будь-якого об’єкта чи явища, зокрема власного процесу мислення; виважений аналіз різних думок і поглядів, виявлення власної позиції, об’єктивне оцінювання результатів як своєї, так і сторонньої діяльності» (Харченко, 2018, с.5). На підставі узагальнень наукових студій (Facione, 1990; Halpern, 1998; Kurfiss, 1988) Madeleine Mejia і Joshua M. Sargent визначають критичне мислення як процес, що спонукає учнів до цілеспрямованого мислення та міркувань для виявлення проблеми, дослідження ситуації шляхом формулювання висновків, ухвалення рішень для досягнення нового розуміння ситуації та пошуку рішень (Madeleine Mejia і Joshua M. Sargent, 2023).

Наведені визначення, попри різні формулювання та авторські акценти, об’єднує те, що критичне мислення характеризується не як спонтанний або інтуїтивний процес, а як усвідомлену інтелектуальну діяльність, спрямовану на виявлення і виправлення помилок (О. Тягло), розв’язання проблем, обґрунтування позицій

і ухвалення рішень (Моляко В., Пометун О.). Усі дослідники визначають процесуальність і структурованість критичного мислення, визначають важливість його для ухвалення рішень, розв'язання завдань.

Узагальнивши визначення, доходимо висновку: критичне мислення – це усвідомлена структурована діяльність особистості, спрямована на вдумливе опрацювання інформації, виявлення суперечностей, проблем, осмислення, перевірку й аналіз інформації з метою подальшого застосування її, ухвалення виважених рішень, уникнення помилок та формування власної позиції.

Як свідчить освітня практика, українська мова як навчальний предмет має значний потенціал для розвитку критичного мислення учнів, насамперед через роботу з текстами, що порушують актуальні життєві й навчальні проблеми, спонукають учнів до аналізу певних подій чи мовних явищ, інтерпретації висловлень, обґрунтування доцільності застосування стилістичних засобів. Систематично працюючи з текстами, учні навчаються міркувати, оцінювати та обґрунтовувати власну думку.

Вивчення освітніх сайтів, персональних блогів учителів української мови і літератури переконує, що педагоги приділяють розв'язку критичного мислення учнів значну увагу.

Аналіз та узагальнення психолого-педагогічної літератури уможливили твердження, що науковці і практики намагаються розв'язати проблему розвитку критичного мислення здебільшого в контексті компетентнісного підходу, спрямованого на підготовку учнів до життя в умовах динамічних змін інформаційного суспільства, формування здатності відповідати на соціальні виклики. Державний стандарт базової середньої освіти орієнтує вчителів на формування одинадцятьох ключових компетентностей і низки наскрізних умінь, одним із яких є вміння «критично і системно мислити, що виявляється у визначенні характерних ознак явищ, подій, ідей, їх взаємозв'язків, умінні аналізувати та оцінювати доказовість і вагомість аргументів у судженнях, зважати на протилежні думки та контраргументи, розрізняти факти, їх інтерпретації, розпізнавати спроби маніпулювання даними, використовуючи різноманітні ресурси і способи оцінювання якості доказів, надійності джерел і достовірності інформації» (Державний стандарт).

Це вміння інтегрує знання, вміння, навички, цінності, комунікативний досвід, необхідні для ефективної комунікації, участі в суспільному житті, протидії дезінформації та маніпулятивним впливам.

Особлива увага до розвитку критичного мислення учнів зумовлена також вимогами міжнародних досліджень якості освіти PISA, що демонструють потребу в удосконаленні читацької грамотності, умінь працювати з різноманітними інформаційними джерелами. Саме тому навчання української мови здобувачів базової середньої освіти має включати не тільки засвоєння мовних знань, а й удосконалення умінь працювати з текстами різних типів, ставити запитання, висловлювати припущення, робити висновки, розрізняти факти й судження, а також аргументовано обстоювати власну позицію. Усе це дає підстави стверджувати, що розвиток критичного мислення учнів має відбуватися на компетентнісних засадах, а ефективним засобом реалізації має бути підручник, що виконує роль не тільки джерела інформації, а є інструментом розвитку учнів. З огляду на це виникає потреба в розробленні сучасних підручників української мови, які б забезпечували формування компетентного мовця, що характеризується розвиненим критичним мисленням.

Аналіз освітніх результатів, уміщених у додатку №2 Державного стандарту базової середньої освіти, дає підстави для висновку, що у змісті підручника мають бути завдання для розвитку критичного мислення учнів, що спонукають до порівняння, аналізу, класифікації, інтерпретації інформації (наприклад, зіставлення текстів різної жанрово-стильової належності, аналіз мовних явищ у різних контекстах); потребують формулювання власних суджень (наприклад, оцінювання дій персонажів, аргументування власної позиції щодо певної події, ситуації, соціального явища тощо); спонукають до перевірки достовірності інформації (через пошук фактів, роботу з відповідними інформаційними джерелами); стимулюють до дискусії, обміну думками (робота в парах і групах, рольові ігри, дебати на основі матеріалів підручника); передбачають використання таблиць, схем, інфографіки для візуалізації інформації та сприяння її аналізу; інтегрують медіатексти, що потребують критичного осмислення змісту,

оцінки емоційного забарвлення, виявлення маніпуляційних впливів тощо.

Як уже зазначалося, критичне мислення – це не одне вміння, а комплекс умінь, здатностей та якостей особистості, до яких належать вміння аналізувати й синтезувати інформацію, уточнювати її, виявляти суперечності, формулювати обґрунтовану позицію тощо. Ці вміння є складниками ключових компетентностей, наприклад, громадянської – вміння орієнтуватися в інформаційних потоках, виявляти фейки, дезінформацію, пропаганду, розуміти роль комунікації, значення медіа для людини і суспільства. Складниками інформаційно-комунікаційної компетентності є знання про інформацію, створення її, передавання, збереження, принципи роботи пошукових систем, безпеку в інтернеті; вміння розрізняти факти і судження, визначати достовірність інформації, її призначення, створювати та захищати власний інформаційний простір. У цьому контексті розвиток критичного мислення зумовлює паралельне формування ключових компетентностей учнів, що потребує внесення змін до змісту навчання української мови.

З огляду на вимоги оновленого Державного стандарту базової середньої освіти, необхідність розвитку критичного мислення учнів у програмі з української мови Н. Голуб, О. Горошкіної з 5 класу було виокремлено розділ «Інформація». Звісно, що в 5 класі подано лише пропедевтичні відомості про інформацію, її види, джерела. У 6 класі передбачено поглиблення знань про джерела інформації, надійність їх, актуальність і несуперечливість, достовірність / недостовірність інформації, факти і судження (Голуб & Горошкіна, 2021).

7-9 класи – це етап базового предметного навчання. У програмі для цього етапу здобуття освіти визначено такі важливі теми: Способи пошуку інформації. Вибір джерела інформації. Якість і достовірність інформації. Вербальні і невербальні засоби інформації. Опрацювання та перетворення інформації. Використання інформації в різних ситуаціях спілкування (7 клас); Знаки довкола нас як засіб інформування. Українські знаки-символи. Явний і прихований зміст інформації. Засоби передавання інформації. Особливості медійної інформації. Актуальність інформації. Розрізнення фактів і суджень. Елементи маніпуляції і пропаганди. Зв'язок

інформації з власним і суспільно-історичним досвідом. Ключові факти та судження про них. Авторські інтерпретації (8 клас); Новизна і важливість інформації. Події і факти. Правдивість інформації. Фейки. Причини появи. Особливості поширення. Особливості сучасної хроніки (9 клас) (Голуб & Горошкіна, 2021).

Розділ «Інформація» відіграє важливу роль для розвитку критичного мислення учнів 7–9 класів. У цьому віці підлітки активно взаємодіють із цифровим середовищем. Споживаючи великі обсяги інформації, розуміють, що не вся вона є актуальною, вірогідною і корисною. Тому важливо вміти враховувати це в процесі формування вмінь розрізняти факти і думки, оцінювати достовірність інформації, виявляти маніпуляції, фейки і пропаганду, ставити запитання й шукати обґрунтовані відповіді, що створюють підґрунтя для аналізу джерел, усвідомленого споживання інформації, критично аналізувати її. Розділ сприяє не тільки інтелектуальному розвитку учнів, а й формуванню інформаційної гігієни – здатності усвідомлено сприймати й застосовувати інформацію. Для формування низки вмінь доцільно до структури підручника включати комплексні вправи, що передбачають виконання низки завдань на матеріалі тексту. Наприклад, вправа із підручника української мови для 8 класу (Голуб, Горошкіна).

Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

Не/віриш, що інвестува(н, нн)я таке просте і надійне? Гаразд, маєш рацію. Подібно до того, як фермери дбають про свої лани, постійно стежачи, щоб із рослинами все було гаразд, так і ти маєш пантрувати* власні інвестиції.

Розумієш, не/всі вкладення (при-, пре-)множуються гладенько/рівенько, як показано на схемах. Інвестування, як і садівництво, переживає плідючі і порожні роки. Один рік може бути сонячним і дощовим, завдяки чому садина ростиме добре. А наступного року хмари сарани перетворять пишний сад на вигриз(е, и)ну пустку з понівеченими рослинами.

Те саме відбувається з інвестуванням. Ти купу(ї, є)ш акції компанії Busy Bee Honey Co («Мед від працюючих бджіл») і протягом перших двох років отриму(ї, є)ш визначену кількість солодких грошей. А потім... (У, В) один рік тисячі бджіл занедужують (і, й) вмирають.

Акції миттєво падають (в, у) ціні, оскільки шансів, що бізнес буде прибутковим, майже не/лишається...

Отже, як захистити свої гроші? Один із варіантів – диверсифікувати інвестиції. Це хитро-мудре слово означає «не/класти всі яйця до одного кошика». І *здебільшого* принцип працює (К. Вермонд).

Запитання і завдання:

1. Який засіб творення прихованої інформації використовує авторка?
2. Прокоментуйте, зазначивши, як це впливає на сприйняття інформації.
3. Запишіть слова, знявши ризик і дужки, поясніть правопис.
4. Як правильно вимовляти виділені слова?
5. Що вам відомо про інвестування? Які інвестиції нині, на вашу думку вигідні?
6. Визначте граматичні основи в реченнях завершального абзацу.

Перше і друге завдання сприяють формуванню в учнів аналітичного мислення, здатності «читати між рядків», розуміти метафору як засіб впливу (сад як образ інвестицій, гроші як урожай, «не класти всі яйця до одного кошика», тобто розподілити інвестовані кошти тощо).

Третє завдання спрямоване на розвиток мовної пильності, умінь пояснювати закономірності мови, застосовувати логіку в процесі виконання орфографічних завдань. Четверте завдання стимулює учнів бути уважними до фонетичних нюансів, сприяє формуванню мовного чуття й мовної свідомості.

Наступне завдання спрямоване на формулювання власної позиції, актуалізацію особистого досвіду, оцінку актуальності теми. Шосте – граматичне – завдання спрямоване на відточування аналітичного мислення на рівні синтаксису, оскільки спрямоване на формування вмінь структурувати речення та бачити їхню логічну побудову.

«Інформація» – це не просто розділ програми, а підґрунтя для формування учнів як самостійних, свідомих, відповідальних членів інформаційного суспільства.

Мовленнєву змістову лінію модельної програми визначають також розділи «Текст», «Жанри мовлення» і «Спілкування», що безпосередньо мають вплив на розвиток критичного мислення учнів, зокрема теми «Безпечна пове-

дінка в цифровому просторі», «Зміст прочитаного. Проблеми в тексті», «Критичне читання» та ін.

Опрацювання текстової інформації сприяє формуванню в учнів низки важливих умінь, як-от: аналізувати зміст, виокремлювати маніпуляції перевіряти достовірність фактів, розмежовувати факти і судження, ставити уточнювальні запитання до прочитаного, визначати власну позицію, аргументуючи її тощо

Більшість учителів, які брали участь у пілотуванні підручників української мови для нової української школи за модельною програмою Н. Голуб, О. Горошкіної підтвердила доцільність введення таких тем: після завершення пілотування підручника української мови для 5 класу (2022 рік) 49 із 62 опитаних учителів, які працюють за ним, позитивно відповіли на запитання: «Чи доцільно вводити розділ «Інформація» до змісту навчання української мови?». На таке ж запитання ствердно відповіли 55 із 60 вчителів після пілотування підручника для 7 класу (2024 рік). Робимо висновок, що з-поміж учителів зростає розуміння значення розділу «Інформація» в мовній освіті.

Усі експерти (20 осіб, з-поміж яких 5 науковців, 15 учителів) підручників української мови для 5-8 класів авторства Ніні Голуб, Олени Горошкіної були одноставними в тому, що запропоновані розділи спрямовані на формування критичного мислення учнів. Зазначимо, що виокремлення змістового напрямку розвитку критичного мислення учнів на уроках української мови – це надання вчителям ефективного інструменту для формування самостійної, відповідальної особистості, готової до викликів цифрового суспільства, яка шукає, аналізує, критично оцінює інформацію Крім того, введення соціально значущих відомостей підвищує мотивацію до навчання, адже учні бачать, для чого вони вивчають той чи той матеріал, де можна застосувати здобуті знання, для чого потрібно вдосконалювати ті чи ті вміння; формує самостійність, здатність до рефлексії.

Вивчення спеціальної літератури (Н. Громова, С. Максименко, О. Пометун, П. Саух, С. Терно, О. Тягло, Г. Цветкова та ін.) уможливорює твердження, що розвиток критичного мислення потребує не лише формування в учнів окремих умінь і навичок, а й системи якостей і вмінь, які допоможуть швидко й усві-

домлено орієнтуватися в інформаційному суспільстві.

Аналіз і синтез психолого-педагогічних студій дав підстави для виокремлення таких властивостей критичного мислення: *суб'єктність* (здатність здобувати знання, вбудовувати їх у систему власного досвіду, ініціювати й реалізовувати різні види діяльності, брати відповідальність за власні дії); *прагматичність* (уміння бачити й визначати ситуації застосування знань і демонструвати це за межами уроку); *самостійність* (здатність без зовнішньої підтримки брати на себе відповідальність за процес і результат навчання, ініціювати розв'язання навчальних завдань); *рефлексійність* (здатність аналізувати свою діяльність, уміння працювати не тільки зі знаннями, але й із власними способами здобування їх). Розвиток означених властивостей потребує розроблення відповідних вправ і завдань для навчання української мови.

Нам імпонує позиція С. Терна, відповідно до якої проблемні завдання є основним інструментом для розвитку критичного мислення, оскільки містять суперечність, яку слід розумно розв'язати, створюються утруднення для початку критичного розмірковування (Терно, 2008).

Як показує досвід навчання в пілотних класах, важливо занурити учнів у ситуацію, коли для виконання певного навчального завдання їм недостатньо наявних знань, і вони змушені самостійно шукати відповіді. Наприклад, у підручнику української мови для 7 класу параграф «Дієприкметник як особлива форма дієслова» розпочинається поставленням запитань: Яка частина мови вказує на ознаки предмета? Як називають особливу форму дієслова, що вказує на ознаки предмета за дією? Як ви зрозуміли слова українського мовознавця: *З'явився серед дієслів Дієприкметник. І всіх, хто вмів виконувати дієслівну і прикметникову роботу, стали називати дієприкметниками (І. Вихованець)*.

У такий спосіб учні актуалізують знання про дієприкметник як особливу форму дієслова. Виконання наступних вправ дає змогу їм ознайомитися із морфологічними особливостями дієприкметника:

І. Поміркуйте і скажіть, у яких словах визначаємо час, а в яких – рід і відмінок. До яких частин мови належать слова? Які ознаки є спільними для них?

1. Прикрашати, прикрашений, красивий.

2. Пише, написаний, письмовий.

II. Зіставте закінчення дієприкметників у поданих словосполученнях. Визначте спільні морфологічні ознаки прикметника і дієприкметника.

1. Прочитана книжка – прочитаний вірш – прочитане оповідання.

2. Прочитана книжка – прочитані книжки.

3. Прочитана книжка – прочитаної книжки – у прочитаній книжці.

Для закріплення можна запропонувати учням скласти діаграму Венна для розмежування у двох колах відмінних ознак прикметника і дієприкметника.

Опитування вчителів засвідчило, що 75 % вважають доцільним такий спосіб подання навчального матеріалу і зазначають низку його переваг, зокрема таких: зростання активності учнів, стимулювання пізнавального інтересу, можливість залучення школярів до спостереження й аналізу мовного матеріалу, потреба узагальнювати інформацію та робити висновки.

Навчання української мови учнів 7-9 класів за модельною програмою і підручниками Н. Голуб та О. Горошкіної передбачає поступове оволодіння вміннями самостійно моделювати, трансформувати та конструювати різноманітні синтаксичні конструкції, аналізувати тексти різних типів і стилів мовлення, удосконалювати власне мовлення і мовлення інших.

Важливим складником є також розвиток умінь застосовувати різні види читання відповідно до комунікативного завдання, вести діалог з урахуванням норм мовленнєвого етикету, а також усно й письмово сприймати, відтворювати та створювати тексти в заданій композиційній формі. Такий підхід сприяє формуванню свідомого ставлення до мовлення як до засобу вираження думок, почуттів, переконань.

Процес оволодіння комунікативно-мовленнєвими вміннями реалізується в підручниках насамперед через систему вправ, спрямованих на активізацію мовленнєвої діяльності учнів і формування вмінь добирати відповідні мовні засоби для вираження змісту, самостійно використовувати мовні явища у різних мовленнєвих ситуаціях, гнучко адаптувати мовлення до умов спілкування. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від методичної виваже-

ності в доборі вправ, урахування відповідності їх віковим особливостям учнів і конкретним навчальним цілям.

Особливу увагу приділено поєднанню завдань на формування мовленнєвих умінь і розвиток критичного мислення учнів, адже програма передбачає, що учні повинні вміти не просто грамотно говорити, а вміти формулювати аргументовану позицію в різноманітних ситуаціях, розрізняти умови спілкування і добирати відповідні мовленнєві стратегії, оцінювати достовірність інформації. Саме тому в межах кожного параграфа є вправи, що залучають учнів до роботи з різними типами текстів, пропонуючи їм завдання на інтерпретацію, переосмислення, дискусійне обговорення, рефлексію.

Під час роботи з текстом учні виділяють смислові частини, визначають логіку викладеного, виявляють причино-наслідкові зв'язки. Наприклад, під час роботи з текстом-розповіддю запропоновано завдання не лише переказати зміст, а й проаналізувати його, зазначивши, які засоби використовує автор для відтворення динаміки, наскільки вони ефективні.

З огляду на те, що в процесі пілотування підручників української мови для учнів 5-7 класів виявлено зацікавлення здобувачів освіти до таких видів роботи, як формулювання уточнювальних запитань, заповнення таблиць, метод проєктів, було значно збільшено кількість подібних завдань у підручнику для 8 класу.

Вивчення й узагальнення досвіду роботи вчителів-предметників, бесіди з педагогами та учнями, спостереження за освітнім процесом уможливило виокремлення методичних умов ефективного використання підручника української мови як інструменту розвитку критичного мислення учнів, зокрема таких:

1. Цілеспрямований добір вправ і завдань (домінування завдань, що передбачають аналіз, синтез, оцінювання інформації; переорієнтування із репродуктивних завдань на компетентнісно орієнтовані; залучення відкритих дискусійних запитань тощо).

2. Максимальне наближення змісту підручника до життєвих ситуацій (застосування завдань, що спираються на життєвий досвід учнів; створення проблемних ситуацій, що спонукають до рефлексії та формування власної позиції).

3. Застосування методів і прийомів розвитку критичного мислення (метод проєктів, ситуаційний метод, формулювання уточнювальних запитань, продукування припущень, критичне читання, робота з текстами тощо), також систематичне планування завдань для парної та групової роботи.

4. Залучення учнів до цілевизначення і рефлексії, оскільки розвиток критичного мислення неможливий без розвитку в учнів здатності усвідомлювати мету власної діяльності, аналізувати результати і процес навчання. Важливо залучати учнів до формулювання власних цілей на рівні уроку і в межах окремих вправ і завдань підручника.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, розвиток критичного мислення – це системний процес, спрямований не тільки на засвоєння знань під час навчання української мови, а й на формування компетентної особистості, здатної робити усвідомлений вибір. Це зумовлює збільшення в підручниках питомої ваги завдань, спрямованих на аналіз, оцінювання, інтерпретування інформації, формулювання власної позиції, аргументоване висловлення думки. Такі завдання передбачають не механічне відтворення навчальної інформації, а активну розумову діяльність учнів, що сприяє кращому розумінню мовного матеріалу, розвитку ключових компетентностей і наскрізних умінь учнів. Такий підхід до побудови підручника трансформує його роль із джерела знань на інструмент особистісного розвитку.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні методичної системи розвитку критичного мислення учнів основної школи на уроках української мови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Українська мова: Модельна навчальна програма. 5-6 класи для закладів загальної середньої освіти / Голуб Н.Б., Горошкіна О.М. URL: https://drive.google.com/file/d/1ngp-lBriUmeHFzzN-7QxjTU14_c9BRE0/view.
2. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Модельна навчальна програма «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku>

3. Голуб Н., Горошкіна О. (2024). Українська мова: Підручник для 7 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Грамота. 2024. 272 с.
4. Кабінет Міністрів України. (2020, 30 вересня). *Державний стандарт базової середньої освіти: Постанова № 898*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16>
5. Моляко В.О., Гулько Ю.А. Критичне мислення. Енциклопедія освіти. 2-ге вид., допов. та перероб. К.: Юрінком Інтер. 2021. 499 с.
6. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. 2. С. 89–98.
7. Терно С. О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя : Просвіта. 2009.
8. Тягло О. В. Критичне мислення: Навчальний посібник. Вип. 1(61). Харків: Вид. група «Основа»: «Три-ада+» 2008.
9. Харченко Н. Розвиток критичного мислення. Інноваційні форми роботи для дітей і дорослих. Київ: «Видавнича група «Шкільний світ». 2018.

REFERENCES:

1. Ukrayins'ka mova: Model'na navchal'na prohrama. 5-6 klasy dlya zakladiv zahal'noyi seredn'oyi osvity / Holub N.B., Horoshkina O.M. URL: https://drive.google.com/file/d/1ngp-IBriUmeHFzzN-7QxjTU14_c9BRE0/view. 16.
2. Modelna navchalna prohrama «Ukrainska mova. 7–9 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity / Holub N. B., & Horoshkina O. M. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku>
3. Holub N., Horoshkina O. Ukrainska mova: Pidruchnyk dlia 7 kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Kyiv: Hramota. 2024.
4. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020, 30 veresnia). Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity: Postanova № 898. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16>.
5. Moliako V.O., Hulko, Yu.A. Krytychne myslennia. Entsyklopediia osvity. 2-he vyd., dopov. ta pererob. K.: Yurinkom Inter. 2021. 499 s.
6. Pometun O. 2018. Krytychne myslennia yak pedahohichniy fenomen. *Ukrainskyi pedahohichniy zhurnal*. 2. S.89–98.
7. Terno S. O. Krytychne myslennia – suchasnyi vymir suspilstvoznachoi osvity. Zaporizhzhia : Prosvita. 2009.
8. Tiahlo O. V. Krytychne myslennia: Navchalnyi posibnyk. Vyp. 1(61). Kharkiv: Vyd. hrupa «Osnova»: «Triada+». 2008.
9. Kharchenko N. Rozvytok krytychnoho myslennia. Innovatsiini formy roboty dlia ditei i doroslykh. Kyiv: «Vydavnycha hrupa «Shkilnyi svit». 2018.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.10.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.11.2025
 Дата публікації: 19.12.2025